

VII

KLASZTOR ŚW. TERESY W WILNIE

1. ZAŁOŻENIE FUNDACJI I BUDOWA KOŚCIOŁA

Do grodu Giedymina, stolicy Litwy połączonej unią personalną z Polską, przybyli karmelici bosci pod koniec listopada 1624 r. Już wcześniej mieli ochotę na to miasto, albowiem dnia 20 czerwca 1620 r. Definitorium Generalne w Rzymie upoważniło zarząd prowincji polskiej do przyjęcia jednej z trzech fundacji: w Wilnie, w Warszawie lub Brześciu¹. Karmelici wybrali Wilno. Chcąc zbadać możliwości założenia nowej fundacji, przybyli na inspekcję lokalną w składzie: o. Jan Maria od św. Józefa (Centurioni) — prowincjał, o. Piotr od św. Andrzeja (Kordoński) — definitor prowincjalny, i br. Walenty od św. Jana. Udali się najpierw do Leona Sapiehy, wojewody wileńskiego. Ten przyjął ich łaskawie i wręczył im listy polecające do biskupa Eustachego Wołłowicza i magistratu miasta². Wszędzie przyjmowano ich z wielką życzliwością. Aktem wydanym w Wilnie dnia 2 grudnia 1624 r., bp Eustachy Wołłowicz udzielił im pozwolenia na fundację klasztoru³. Magistrat bez trudności dał swoje *placet*. Z całym oddaniem i troskliwością przyszedł karmelitom z pomocą Ignacy Dubowicz, radny miasta, główny promotor i fundator klasztoru. Ofiarował im na początek 5.000 fl. i zaproponował miejsce przy Ostrej Bramie. Karmelici powierzyli mu troskę o kupno domu pod fundację, a sami udali się na Boże Narodzenie do klasztoru w Lublinie⁴. W rok później Ignacy Dubowicz informował o. prowincjała, że zakupił kamienicę na ufundowanie kościoła i klasztoru⁵. Dzięki

¹ Bibl. Ossol. Rps 1877. *Acta primi capituli generalis Carmelitarum Discalc. Romae celebrati A.D. 1605* k. 64.

² AKO 1. *Cronica Conventus Vilnensis PP. Carmelitarum Discalceatorum sub titulo S. M. N. Teresiae a Jesu* k. 1—2. Por. Tadeusz Sieczka. *Kult obrazu N. Maryi Panny Ostrobramskiej w dziejowym rozwoju*. Wilno 1934 s. 6.

³ AKO 5. *Opisanie kościoła, klasztoru i kaplicy Matki Boskiej Ostrobramskiej nazwanej* (inwentarz klasztoru z 1844) k. 21.

⁴ AKO 1. *Kronika* k. 2—3.

⁵ Tamże s. 4. Por. AKO 5. *Opisanie kościoła...* „List autentyczny Ignacego Dubowicza do Prowincjała” k. 21.

wpływom tego radnego, w 1626 r. uzyskano przy Ostrej Bramie kamienicę pod fundację od Eudoksji Kołożanki i Hrehorowej Grekowiczówny. Dnia 26 marca 1626 roku zakonnicy zakupili część kamienicy od Zenobii Arystowiczowej, a 3 kwietnia tegoż roku od Antoninowej Zegalińskiej również część kamienicy przy Ostrej Bramie. Dnia 8 maja 1626 r. Leon Sapieha, wojewoda wileński, zapisał karmelitom swoją kamienicę. Dnia 14 października tegoż roku kupują karmelici czwartą część kamienicy od Antoniego Kulasy i Szymona Czaplińskiego. Tegoż dnia uzyskują prawo do kamienicy janowiczowskiej przy Ostrej Bramie od bazylianów wileńskich, Bogdana Zakrzewskiego i Szymona Krassowskiego⁶.

Dnia 29 września 1626 r. karmelici bosi przybyli do Wilna na stały pobyt. Natychmiast przystąpili do budowy kościoła, który pod koniec tego roku był na ukończeniu. Dnia 25 stycznia 1627 r. odbyło się w nim po raz pierwszy nabożeństwo z kazaniem, a 2 lutego przeniesiono do niego Najświętszy Sakrament. Kościół ten był nieduży i drzewniany⁷. Gdy okazał się za mały, poczęto myśleć o wzniesieniu murowanego kościoła. Za miejsce najodpowiedniejsze uznano teren w pobliżu Ostrej Bramy. Na miejscu tym stał dom będący po części własnością katolików, a po części prawosławnych, zwany „Kamienicą Paszkiewiczowską”. Dzięki Dubowiczowi, karmelici kupili połowę domu będącą własnością katolików. Pomoc Dubowicza polegała na tym, że namówił swego kolegę, który pojął za żonę jedną z właścicielek tej kamienicy, aby skłonił żonę do odstąpienia swej części karmelitom. Drugiej części nie można było nabyć z powodu jej przynależności do dyzunitów. Dubowicz podsunął projekt nabycia tej części kamienicy na mocy istniejącego prawa wykupu — *ius reemptionis*. Nie mogąc skłonić dyzunitów do dobrowolnej sprzedaży drugiej połowy kamienicy paszkiewiczowskiej, karmelici zaskarżyli ich przed sądem, iż nie chcą sprzedać domu, który stoi na przeszkodzie budowy kościoła, koniecznie potrzebnego na tym terenie. Dnia 7 grudnia 1632 r. przybył do Wilna wojewoda Stefan Pac. W dwa dni później przedstawił burmistrzowi i radzie miasta konieczność budowy nowej świątyni przy Ostrej Bramie. Prosił o pomyślne załatwienie sprawy. Sąd rozstrzygnął sprawę na korzyść karmelitów. Dyzunicy wnieśli protest i apelację. Sprawa oparła się o sąd królewski. Dnia 24 czerwca 1633 r. przybył do Wilna król Władysław IV i polecił rozpatrzyć spór o kamienicę. Sprawę tę prowadzili na trzech sesjach komisarze Mikołaj Kiszka (wojewoda mściśławski) i Maksymilian Ossoliński. Wyrok zapadł na korzyść karmelitów⁸. Władysław IV, król Polski, aprobował

⁶ AKO 5. *Opisanie kościoła z 1844 r. — Papiery do fundacji tutejszej należące* k. 21.

⁷ Tadeusz Siczka. *Kult obrazu...* s. 11.

⁸ Spór i przebieg sprawy o kamienicę paszkiewiczowską jest szeroko opisany w kronice wileńskiej na s. 25—51.

dokumentem na pergaminie z dnia 23 lipca 1633 r. ugodę kupna i sprzedaży kamienicy między dyzunitami i karmelitami. Zatwierdził równocześnie transumpty akt: Magistratu wileńskiego z dnia 28 kwietnia 1633, komisarzy królewskich z dnia 6 lipca 1633 i Urzędu radzieckiego z dnia 16 lipca tegoż roku⁹. W ten sposób uzyskano miejsce pod budowę kościoła za 800 seksagenarów litewskich (2.000 fl.). W 1632 r. Definitorium Generalne pozwoliło karmelitom wileńskim przyjąć zapis od bpa Woyny dla klasztoru, z tym że po sprzedaniu majątku fundusz zostanie obrócony na budowę klasztoru¹⁰. Od magistratu wileńskiego zakonnicy otrzymali sążeń ulicy pod mury kościoła (aktem z dnia 28 kwietnia 1633 r.)¹¹. Po uporaniu się z trudnościami i zyskaniu miejsca, przystąpiono do budowy świątyni. Dnia 24 września Jerzy Tyszkiewicz, biskup sufragan wileński, poświęcił krzyż drewniany, a 25 września 1633 r. Abraham Woyna, biskup wileński, uroczyście dokonał poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę kościoła św. Teresy¹². Fundatorami nowej świątyni byli: Stefan Pac, podkanclerz litewski, wraz z małżonką, Anną Marią Ancillą Rudominówną Dusiatską. Budowa kościoła trwała 21 lat. Łączyły się z nią liczne trudności, zwłaszcza lokalne i techniczne. Kościół musiał być budowany w odstępnie od murów miejskich. Nie było dostępu dla wozów przywożących materiały budowlane. Pojazdy te nie mogły przejeżdżać przez Ostrą Bramę, ponieważ była za wąska i bardzo ruchliwa. Karmelici zdecydowali się prosić króla o pozwolenie na zrobienie wyłomu w murze miejskim, dla przejazdu wozów zatrudnionych przy budowie. Władysław IV, król Polski, przychylił się do prośby i aktem z dnia 24 sierpnia 1635 r. polecił magistratowi wileńskiemu wyznaczyć miejsce na bramę dla użytku klasztoru¹³. Nadto pozwolił im używać ulicy miejskiej na szerokości 3 sążni w czasie budowy kościoła¹⁴. W myśl rozporządzenia królewskiego magistrat wyznaczył komisarzy, którzy dnia 5 grudnia 1635 r. wyznaczyli plac na bramę od ulicy Subocz¹⁵. Dzięki tym przywilejom budowę kościoła Św. Teresy kontynuowano już odtąd bez trudności.

⁹ *Opisanie kościoła z 1844 r.* k. 22 nr dok. 17. Por. T. Sieczka. *Kult obrazu N. Maryi Panny Ostrobramskiej...* Wilno 1934. Dodatek B. s. 85.

¹⁰ *Bibl. Ossol. Rps 1877/II. Acta primi capituli...* k. 124 v.

¹¹ *Opisanie kościoła z 1844 r.* k. 22.

¹² AKO 1. *Kronika* s. 54—55.

¹³ AKO 5. *Opisanie kościoła z 1844 r.* — *Papiery do tutejszej fundacji należące* k. 22 nr 20.

¹⁴ Tamże nr 21.

¹⁵ Tamże nr 22. Por. *Kronika* s. 60.

2. OPIS KOŚCIOŁA

Kościół murowany, podpiwniczony, bazylikowy z trzema nawami, z których boczne zredukowano do rzędów kaplic, z wąskimi przejściami. Zbudowany na rzucie prostokąta, w stylu barokowym, z dwuprzęsłowym prezbiterium, zamkniętym ścianą prostą, zwróconym w kierunku południowo-wschodnim, z jedną wieżą w pobliżu prezbiterium. Świątynia nakryta sklepieniem kolebkowym z oknami w lunetach (usytuowana przy ul. Ostrobramskiej), posiada 51 łokci lit. długości i 21 szerokości (ryc. 43).

Fasada bezwieżowa, dwukondygnacyjna, trójprzęsłowa, wzorowana na pokrewnej fasadzie Sorii kościoła Santa Maria della Vittoria w Rzymie. Wysoka klasa artyzmu świadczy o talencie autora. Elementy architektury fasady wykonane z kamienia. Wysoki cokół na całej szerokości z piaskowca szwedzkiego, kolumny flankujące portal wejściowy z granitu, bazy i kapitele — z białego marmuru. Obramienia okien, portalu, balkonu, piramidy i herb Paców wykonane częściowo z marmuru, a częściowo z granitu szwedzkiego.

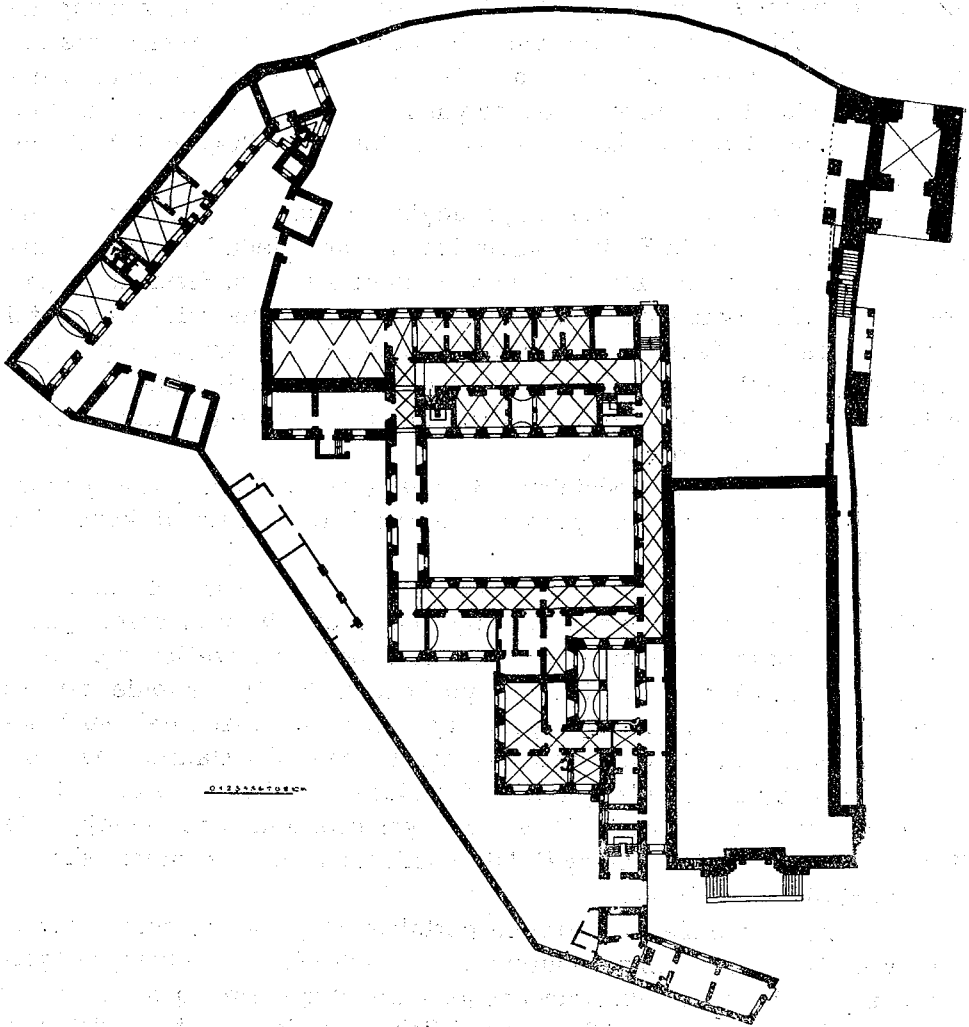
Dolna kondygnacja podzielona 6 pilastrami, w środku zdwojonymi w kierunku wertykalnym, porządku doryckiego z niszami konchowo sklepiionymi.

W pośrodku artystyczny portal kościoła — z dwiema kolumnami — wykonano z czarnego marmuru. Druga kondygnacja, z czterema pilastrami korynckimi, posiada duże okno nad portalem wejściowym oraz kamienne piramidy i dwa lichtarze po bokach. Na tympanonie kartusz z herbem Paców, z wolutami, wykonany z piaskowca. Architektem świątyni — według M. Morełowskiego — był Tencalla Constantino, nadworny budowniczy króla Władysława IV¹⁶. Natomiast Vladas Drema utrzymuje, że był nim architekt Ulryk. Za tym ostatnim przemawiają akta kapituły klasztoru św. Teresy¹⁷. Nie wiadomo jednak w jakim zakresie pracował dla Karmelitów.

Wewnątrz kościoła nad górnym portalem znajduje się chór muzyczny, wsparty na czterech marmurowych filarach. Na prawo klasycystyczna kaplica Chrystusa Ukrzyżowanego, z kopułką blaszaną na zewnątrz kościoła, fundowana w 1783 r. przez Michała Pocięja Rochaczewskiego. W krypcie z płytą marmurową mieści się grób fundatora. Kaplica posiada piękną dekorację stiukową. Po stronie lewej portalu wejściowego jest rokokowa kaplica Matki Bożej Dobrej Rady z 1783 r.

¹⁶ St. Łoza. *Architekci i budowniczowie w Polsce*. Warszawa 1954 s. 309; Marian Morełowski. *Odkrycia wileńskie*. W: *Alma Mater Vilnensis*. Wilno 1932 zesz. X s. 43—64; M. Morełowski. *Sprawozdania*. W: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*. T. 3. Wilno 1938/39 s. 277.

¹⁷ Vladas Drema. *Twórcy kościoła Św. Teresy w Wilnie*. BHS. R. 38; 1976 r. nr 4 s. 297—298.

12. Wilno. Rzut przyziemia klasztoru i kościoła Św. Teresy wg pomiarów z 1930 r.

Po pożarze, w l. 1760—1844 w świątyni było 9 ołtarzy. Sklepienie i ściany kościoła ozdobiono polichromią, przedstawiającą sceny z życia św. Teresy. Ołtarz główny murowany, z 6 wielkimi drewnianymi kolumnami, sięga szczytem sklepienia. Na ołtarzu 4 wielkie figury śś. Elia-sza, Elizeusza, Jana od Krzyża i Anioła męczennika, oraz liczne barokowe aniołki i ornamenty. W środku ołtarza duży obraz przebicia serca św. Teresy, a nad nim w zwieńczeniu ołtarza obraz św. Kazimierza (ryc. 47). W narożach filarów prezbiterium, przed balustradą znajdują się dwa boczne ołtarze, wznoszące się od gzymsów kościoła: po stronie ewangelii ołtarz Matki Bożej Szkaplerznej ze srebrną złożoną szatą na obrazie, po drugiej stronie kościoła z obrazem św. Rodziny. Boczne ołtarzyki znajdują się również na filarach. Po stronie ewangelii głównego ołtarza jest ołtarzyk św. Jana od Krzyża i św. Jana Nepomucena. Po stronie lekcji znajdował się również ołtarzyk św. Michała Archanioła i św. Piotra Apostoła.

Zakrystia letnia z trzema dużymi oknami mieści się za wielkim ołtarzem, zaś z boku od strony klasztoru — zakrystia mała — zimowa. Pod zakrystiami i prezbiterium znajdują się krypty grobowe; zejście do nich jest przy ołtarzu Matki Bożej i świętego Józefa. Pod gankiem, przed bramą kościoła — wejście do drugiej krypty, w której oprawiano pogrzeby.

W dniu 15 października 1654 r. nowy kościół został konsekrowany przez Jerzego Tyszkiewicza, biskupa wileńskiego¹⁸. Fundatorem kościoła był Stefan Pac, podkanclerzy litewski (z żoną), który postanowił wybudować klasztor. Śmierć jego (w 1640 r.) przeszkodziła tym zamiarom. Mariancilla Pacowa bogato zaopatrzyła zakrystię w szaty i naczynia liturgiczne. Podarowała złoty kielich, wysadzany drogimi kamieniami, oraz zapisała 16.000 zł na czynsz wieczysty za duszę swojego męża¹⁹. Najhojniejszym dobrodziejem, który ma pierwsze prawo do tytułu fundatora, był Ignacy Dubowicz. W dniu 13 lutego 1637 r. przed swoją śmiercią zapisał on klasztorowi kamienicę zwaną Imbary, wartości 26.000 fl. Dochód z niej przeznaczył na utrzymanie kościoła, na świece i olej do wiecznej lampki²⁰. Nadto dla kościoła ofiarował wiele ozdób, kilka kielichów srebrnych, monstrancję srebrną pozłacaną, sześć candelabrow srebrnych na wielki ołtarz. Zbudował bibliotekę itd.²¹ Dla za-

¹⁸ AKO 5. *Opisanie kościoła z 1844 r.* nr 34.

¹⁹ *Kronika* s. 69.

²⁰ Tamże s. 70. Por. *Opisanie kościoła z 1844 r.* k. 22.

²¹ „Praeterea multis ornamentis nostram dotavit ecclesiam, calices deauratos dedit aliquot, monstrantiam argenteam totam deauratam, sat pulchram, sex argentea candelabra magna ad majus altare... Bibliothecam ac claustrum saeculare aedificavit, fundos varios ac lapideas tam circa portam dictam Ostra quam a porte versus schismaticos coemit ac Conventui nostro liberalissime donavit... Summam pecuniarum 20.000 fl. pol. testamento relictum pro filio suo minorenni Joanne, ad manus Patrum nostrorum consignavit et in casu mortis illius ante annos perfecte aetatis ac compe-

bezpieczenia tych zapisów karmelici uzyskali przywilej króla Władysława IV z dnia 26 kwietnia 1637 r., zatwierdzający testament Ignacego Dubowicza na rzecz klasztoru²². W następnym roku (dnia 31 grudnia 1638 r.) uzyskali znów przywilej króla Władysława IV — na kamienicę Imbary zapisaną przez Ignacego Dubowicza — mocą którego to przywileju kamienica ta zwolniona została od podatków i ciężarów publicznych²³. Po śmierci Dubowicza jego syn Stefan odziedziczył po ojcu wspaniałomyślność względem klasztoru.

3. OSTRA BRAMA

Kilka lat po wybudowaniu kościoła, w 1668 r., magistrat miasta oddał karmelitom bosym pod opiekę obraz Matki Bożej na Ostrej Bramie, pozwalając wybudować kaplicę na bramie miejskiej. Karmelici zaczęli rozszerzać nabożeństwo do Matki Bożej Ostrobramskiej. „Przybycie ich do Wilna i osiedlenie się przy Ostrej Bramie jest momentem zwrotnym w kulcie obrazu Najświętszej Maryi Panny, znajdującego się na bramie miasta. Odtąd cześć obrazu zaczyna nabierać nowego charakteru”²⁴. Za staraniem o. Karola od Ducha Św., sławnego kaznodziei i czciciela N. Maryi Panny Ostrobramskiej, zbudowano drewnianą kaplicę przy Ostrej Bramie. Na czas budowy cudowny obraz został umieszczony w kościele Św. Teresy, po prawej stronie wielkiego ołtarza²⁵. Pozostawał tutaj przez dwa lata. Uroczysta introdukcja obrazu do nowej kaplicy odbyła się w niedzielę 12 kwietnia 1671 r. Poświęcenia kaplicy dokonał Aleksander Sapieha, biskup wileński. W uroczystości wzięli udział: profesorowie i studenci Akademii Wileńskiej, władze rządowe, magistrat, Główny Trybunał Wiel. Ks. Litewsk., bractwa, sodalicje i rzesze wiernych. Michał Pac, wojewoda i hetman Wielkiego Księstwa Litewskiego, Krzysztof Pac, kanclerz WXL, Hilary Połubiński, marszałek WXL i senatorowie własnymi rękami zanieśli obraz z kościoła przed Ostrą Bramę²⁶. Od tego czasu obraz cieszył się wielkim szacunkiem. Działo się

tentis pro usu pecuniae praedictae, qui anni iuridicae a Magistratu vilenſi ratificari debuerant, conventum haerede, instituit, ac pro ecclesiae ornamento necnon pro erectione murorum conventus... convertere mandavit...” *Cronica* s. 70. Jan Dubowicz zmarł w 18 roku życia w Rzymie u bazylianów. Fundusz 20.000 zł został przeznaczony na budowę klasztoru według testamentu fundatora.

²² *Opisanie kościoła* k. 22.

²³ Tamże nr 27.

²⁴ T. Sieczka. *Kult obrazu...* s. 8.

²⁵ O. Hilarion od św. Grzegorza (Piotr Rościszewski). *Relacja o cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny...* Wilno 1823 s. 4; P. Śledziewski. *Cudowny obraz N. M. P. Ostrobramskiej*. W: *Źródła mocy*, zesz. II. Wilno 1927 s. 15—40.

²⁶ T. Sieczka. *Kult obrazu...* s. 19.

tu wiele cudów. Wierni otrzymywali liczne łaski²⁷. Dnia 27 maja 1715 r. w pożarze miasta spłonęła również drewniana kaplica, a uratowany przez zakonników obraz umieszczono w kościele Św. Teresy. Dzięki staraniom o. Telesfora od św. Andrzeja (Jerzego Szymonowicza), prokuratora klasztoru, wybudowano z jałmużn wiernych nową murowaną kaplicę, która przetrwała do naszych czasów. Około 1720 r. odbyło się jej poświęcenie i ponowna uroczysta introdukcja łaskami słynącego obrazu. Brało w niej udział czterech biskupów (Konstanty Kazimierz Brzostowski, Maciej Józef Ancuta, Karol Pancerzyński, Bogusław Gąsiewski), senatorzy, magistrat, akademicy, zakony, bractwa i liczni wierni.

Kaplicę Matki Bożej Ostrobramskiej dobudowano do obronnej baszty Miednickiej zwanej Ostrą (wzniesionej wraz z fortyfikacjami miasta w l. 1503—1522). Wymurowana z cegły. Odnowiana w 1813 i 1829 r. Wtedy otrzymała wystrój późnego klasycyzmu. Umieszczona nad przejściową bramą posiada dł. 8,86, szer. 3,73 m. Nakryta sklepieniem kolebkowym z lunetami, ozdobionym sztukaterią z kompozycjami figuralno-symbolicznymi (gwiazda zaranna, wieża dawidowa, arka przymierza), zaczerpniętymi z litanii loretańskiej. Wnętrze oświetlone trzema arkadowymi oknami od strony ul. Ostrobramskiej. Przez środkowe okno o większych rozmiarach widoczny jest obraz z ulicy. Zewnętrzna elewacja podzielona jest dwiema parami tokańskich pilastrów z belkowaniem, zwieńczonym trójkątem. W tympanonie oko Opatrzności i napis *MATER MISERICORDIAE*, poniżej zaś nad łukami bocznych okien — dalszy ciąg napisu *SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS*. Pierwotnie na tym miejscu był napis polski: „Matko Miłosierdzia! Pod Twoją obronę uciekamy się”. W 1865 r. z polecenia Michaiła Murawiewa zastąpiono go napisem łacińskim (ryc. 44).

Wnętrze kaplicy zdobi klasycystyczny ołtarz usytuowany przy ścia-

²⁷ O obrazie ostrobramskim, cudach i łaskach ukazały się publikacje: 1. *Trophaeum sexennali litteraria in arena certamine. Ab Addictissimis clientibus, cultoribus et Filiis Fratibus Carmelitis. Discalceatis in conventu velnensi Sacrae Theologiae auditoribus*. A. 1754; 2. *Relacya o cudownym obrazie Najśw. Maryi Panny w Wilnie*. Trzy edycje z 1761, 1797 i 1823 r.; 3. Wacław W. ks. kapucyn. *O cudownym obrazie Najśw. Maryi P. Ostrobramskiej w Wilnie. Wiadomość historyczna*. Kraków 1897; 4. Sieczka Tadeusz ks. *Dzieje święta Opieki N. M. P. Ostrobramskiej*. Wilno 1930; 5. Tenże. *O wotach N. M. P. Ostrobramskiej*. Wilno 1934; 6. Tenże. *O łaskach N. M. P. Ostrobramskiej*. Wilno 1933; 7. Tenże. *Kult obrazu N. Maryi Panny Ostrobramskiej w dziejowym rozwoju*. Wilno 1934; 8. M. Skrudlik. *Cudowny obraz Najśw. Maryi Panny Ostrobramskiej*. Wilno 1935. 9. Piotr Śledziewski. *Cudowny obraz Najświętszej Marji Panny Ostrobramskiej*. W: *Źródła mocy*, zesz. II. Wilno 1927 ss. 15—40. 10. Jerzy Remer. *Konserwacja obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej*. W: *Źródła mocy*, zesz. II. Wilno 1927 ss. 41—54. 11. Ludwik Abramowicz. *Ostra Brama w literaturze*. W: *Źródła mocy*, zesz. II. Wilno 1927 ss. 55—62. 12. Ks. Adam Kuleszo. *Historia cudownego obrazu Najświętszej Marji Panny Matki Miłosierdzia na Ostrej Bramie w Wilnie*. Wilno 1927.

nie baszty. Mosiężne, pozlacane antepedium wykonano ze złożonych wotów za 2.000 zł w 1799 r. Retabulum flankują dwie pary kolumn z kompozytowymi kapitelami, dźwigającymi gzyms z wazonami po bokach. Między kolumnami złożone rzeźby św. Anny i św. Joachima. W zwieńczeniu monogram MARIA w owalu z główek anielskich, wynurzających się z obłoków i promienie. Po bokach dwa putta. W retabulum łaskami słynący obraz Matki Bożej Miłosierdzia, namalowany na płycie złożonej z ośmiu dębowych desek, o wymiarach 200×163 cm i 2 cm grubiej. Obrz pierwotnie malowany temperą na podkładzie kredowym. W XVII i XVIII w. przemalowany olejnymi farbami. Gruntowną konserwację obrazu przeprowadził artysta konserwator Jan Rutkowski w 1927 r. Nieznany malarz przedstawił Matkę Bożą bez Dzieciątka z rękami skrzyżowanymi na piersiach, z głową pochyloną na prawo. Oblicze tchnie świętością, łaskawością, cierpliwością i miłosierdziem. Wizerunek przyozdobiony srebrną szatą, ręcznie kutą, złożoną w ogniu, z bogatym ornamentem kwiatowym róż, tulipanów, goździków. Suknia składa się z jedenastu części, z otworami na ręce i twarz Madonny. Aureola posiada 42 srebrne promienie i 12 gwiazd. U dołu sierp księżyca, obrócony rogami do góry. Szatę wykonali złotnicy wileńscy ok. 1671 r. za staraniem o. Karola od Ducha Św. (Franciszka Kiełczewskiego), szczególnego czciciela Matki Bożej²⁸. Stare korony pochodzą z XVIII w. Nowe zaś — koronacyjne — wykonał wileński złotnik Ksawery Gorzuchowski (ryc. 45, IV).

Nie znamy autora ani daty powstania obrazu. Spośród licznych hipotez duże prawdopodobieństwo posiada opinia Mieczysława Skrudlika, który na podstawie analizy form i techniki malarskiej ustala czas powstania obrazu na lata 1630—1650. Pochodzenie jego wiąże z analogicznym obrazem Matki Bożej w kościele Bożego Ciała w Krakowie, namalowanym przez krakowskiego malarza Łukasza w 1624 r.²⁹

Boczne ściany kaplicy aż po gzyms koronujący wyłożone są boazerią, z kompozycjami licznych wotów w górnych płaszczyznach. Poniżej

²⁸ W 1 poł. XVII w. gorącym czcicielem Matki Bożej był o. Wawrzyniec od św. Michała († 10 I 1654 r.), spowiednik karmelitanek bosych w Wilnie i utalentowany kaznodzieja. W posmiertnym wspomnieniu, kronikarka klasztoru SS. Karmelitanek Bosych zapisała o nim, że „swoją też poważnością i duchowną konwersacją z ludźmi, wielu dobrodziejów klasztorowi pozyskował (!); nie małą też pamiątkę zostawił nabożeństwu do Najświętszej Panny, bo na obraz Jej, który cudowny jest w kościele Wielebnych Ojców naszych wileńskich, sprawił z jałmużny sukienkę bardzo piękną i kosztowną, sam przykładał wielkiego starania i pilności koło robienia jej, haftarza najmował, doglądał, koszt i potrzeb u dobrodziejów zebrał i przyznać, że bardzo piękną i nie ubogą, bo coś około dwóch tysięcy ważyła, suto była haftowana złotem z perłami i różnemi kamieniami drogimi, robota też i inwencja piękna; a wszystko to ojciec czynił dla czci i chwały Panny Najświętszej, którą on dziwnie miłował i miał do Niej wielkie nabożeństwo i drugich do tego wiódł i pobudzał”. Zob. *Klasztory Karmelitanek Bosych w Polsce, na Litwie i Rusi*. T. 1. Wilno. Kraków 1900 s. 62.

²⁹ Mieczysław Skrudlik. *Królowa Korony Polskiej*. Lwów 1930 ss. 232—233.

obiega dekoracyjny pas z figuralnymi i symbolicznymi scenami na srebrnych plakietkach w stylizowanych liliach, ilustrującymi poszczególne wezwania litanii do Matki Bożej. Z lewej strony kaplicy stoi klawiatura organów, których obudowę z piszczałkami umieszczono w bocznej galerii. Z tej też strony do kaplicy i baszty przylega mała zakrystia. Dojście do niej prowadzi albo z kościoła przez wielką zakrystię, albo wprost z ulicy przez galerię. Sanktuarium Matki Bożej Ostrobramskiej miało ogromny wpływ na rozwój życia religijno-moralnego nie tylko dla Wilna, ale i dla całej Litwy. Zwłaszcza w trudnym okresie zaborów było ostoją wiary i polskości. Tutaj modlił się Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Józef Ignacy Kraszewski. Do Matki Miłosierdzia przybyli na pożegnanie filareci z Mickiewiczem, w dniu odjazdu na wygnanie. W okresie od powstania listopadowego do styczniowego kult Ostrobramskiej Pani stał się tak powszechny, że przeniknął do literatury pięknej i stał się źródłem inspiracji dla wielu poetów.

Kiedy Polska zrzuciła z siebie jarzmo niewoli zaborczej, Ostra Bra ma doczekała się triumfu. W dowód wdzięczności za 300-letnią opiekę i straż w Ostrej Bramie, metropolita wileński Romuald Jałbrzykowski, w dniu 21 stycznia 1927 r. zwrócił się z prośbą do papieża Piusa XI o ukoronowanie cudownego obrazu Matki Bożej. Papież przychylił się do prośby arcybiskupa i przez dekret Kongregacji Obrzędów z dnia 9 lutego 1927 r. zezwolił na uroczyste ukoronowanie cudownego obrazu³⁰. Po gruntownym odnowieniu obrazu i kaplicy oraz przygotowaniu całego miasta, na dzień koronacji — 2 lipca 1927 r. — przybyły do Matki Miłosierdzia reprezentacje wszystkich stanów, ugrupowań politycznych, organizacji, stowarzyszeń, akademii, wojska, bractw itd. W uroczystości brali udział przedstawiciele najwyższych władz państwowych. Przed bazyliką katedralną kard. Aleksander Kakowski dokonał aktu koronacji obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej, przy biciu dzwonów, huku dział i gromów burzy. Okolicznościowe kazanie wygłosił bp Kazimierz Michalkiewicz, sufragan wileński. Po mszy św. ukoronowany obraz procesjonalnie przyniesiono do Ostrej Bramy. Uroczystość była publicznym hołdem chrześcijan dla Tej, która „w Ostrej świeci Bramie”.

4. KLASZTOR I JEGO DZIEJE

Budynek usytuowany po wschodniej stronie kościoła, murowany z cegły, trzykondygnacyjny, podpiwniczony, zbudowany w 3. kwartale XVII w. Środkowe podwórze o rozmiarach 25×17 m dzieli klasztorne

³⁰ Śledziewski, op. cit. ss. 32—33.

zabudowania na część południową i północną, połączone ze sobą krużgankami od strony wschodniej i zachodniej dziedzińca. W południowej części mieściły się (na parterze) kuchnia, refektarz, kuchenne składy, cele zakonne, (na I piętrze) biblioteka, sala rekreacyjna, pokoje zakonników oraz (na II piętrze) pokoje dla kleryków po obu stronach kondygnacji, przedzielonych korytarzem. W północnej części wokół małego dziedzińca (*claustrum exterius*) furta, rozmownice, cele gościnne, kancelaria parafialna, duża sala (kaplica bracka) i pracownie klasztorne. Nad zakrystią znajdował się chór zakonny. Wszystkie pomieszczenia nakryte sklepieniami klasztornymi, kolebkowymi lub krzyżowymi. Na południowej elewacji słoneczny zegar. W pobliżu fasady kościoła stoi budynek przylegający do muru ogrodzenia ze składami na parterze i pokojami dla gości na piętrze. W narożu ogrodu od strony południowo-wschodniej zabudowania dla pielgrzymów. Całość posesji otoczona murem z cegły.

Klasztor w dużej mierze został zbudowany w 1650 r. za przełożenstwa o. Jozafata od Matki Bożej z Góry Karmelu (Kazimierza Tyszkiewicz) ³¹. W latach 1630—1635 mieścił się tutaj nowicjat. W 1635 r. Definitorium Prowincjalne przeznaczyło dom wileński na dom studiów. Dnia 8 sierpnia 1655 r. miasto zajęły wojska moskiewskie. Zakonnicy opuścili klasztor. Skarbiec kościelny i cenniejsze obrazy ukryli w Królewcu. Na straży klasztoru pozostał o. Epifaniusz od św. Michała i br. Konrad od św. Jerzego. Po rocznej tułaczce powrócili zakonnicy do domu, zastając pustki i zniszczenia w kościele. W 1667 r., na Kapitule Prowincjalnej w Krakowie u św. Michała, znów utworzono tu nowicjat ³². W l. 1667—1672 trwała dalsza budowa części południowej klasztoru od refektarza do zakrystii. Za przełożenstwa o. Benignusa od św. Józefa (1672) rozbudowano klasztor, powiększając liczbę cel. Staraniem i nakładem Włocha z Łucka, Bartłomieja Cynali, adwokata wileńskiego, zbudowano wielki ołtarz św. Teresy. Umieszczono też w nim kopię obrazu Chrystusa Ukrzyżowanego z Łucka. Przy Ostrej Bramie zaprowadzono kapelę. W 1673 r. na utrzymanie konwentu zakupiono dobra Jazów koło Głębokiego za 4.000 fl. Na Kapitule Prowincjalnej w Wiśniczu 1673 r. podjęto decyzję przeniesienia nowicjatu z klasztoru wileńskiego i umieszczenia w nim studium filozofii, ponieważ klasztor lubelski nie mógł pomieścić studentów. W związku z tym przybyło do Wilna 19 kleryków, a w Lublinie pozostało 15 ³³. Lektorami filozofii (wykładowcy) zostali o. Samuel od Oczyszczenia NMP (Przystałowski) i o. Zygmunt od Ducha Św. (Kazimierz Wicherski).

Dnia 21 stycznia 1683 r. konwent uzyskał od króla Jana III przywilej na wolny spław drzewa rzeką Wilią. Przywilej ten był zatwierdzany

³¹ Kronika s. 144.

³² Kronika s. 165.

³³ Kronika s. 176—177.

i transumowany przez królów polskich: Augusta II (20 maja 1698), Stanisława Leszczyńskiego (16 stycznia 1708), Augusta III (14 listopada 1744 r.)³⁴. W tym też czasie Gabriel Rudomin Duszacki ofiarował zakonnikom kamienicę Rudominowską.

W 1695 r. przez ogłoszenie z ambony klątwy biskupa Konstantego Brzostowskiego na hetmana WXL Kazimierza Sapiechę, klasztor naraził się na zemstę z jego strony, przez najazd wojska na majątki karmelitów. W następnym roku hetman pojednał się z biskupem i publicznie przystąpił do sakramentów św. w kościele Św. Teresy. Zakonnicy odzyskali jego przychyłość.

W ciągu wieków klasztor narażony był na liczne niebezpieczeństwa. W 1702 r. Szwedzi zajęli Wilno. Nałożyli oni wielkie kontrybucje na klasztory. Niszczyli świątynie. Karmelici musieli najpierw zapłacić 250, a potem w 1706 r. 2.488 imperiałów. W tym samym roku zażądali jeszcze od o. przeora Bazylego od św. Wawrzyńca kwoty 1.000 zł. Kiedy przełożony nie miał z czego zapłacić, zabrali go do więzienia. Wnet jednak obywatele miasta udzielili pożyczki klasztorowi, który mógł wykupić przeora z więzienia. Dnia 18 maja 1706 r. wybuchł pożar miasta, skutkiem którego spłonęły domy prowizyjne i gospodarcze klasztoru. Za ich odbudowę o. Bazyl od św. Wawrzyńca zapłacił zł 8.292 gr 21³⁵.

W l. 1703—1728 w klasztorze mieścił się nowicjat. Stąd przeniesiono go do klasztoru w Głębokiem, a na jego miejscu utworzono studia filozoficzne. W wyniku erygowania prowincji litewskiej pw. św. Kazimierza, klasztor ostrobramski stał się centralnym domem nowej prowincji i siedzibą prowincjała.

19 sierpnia 1748 r. uzyskali karmelici dekret Trybunału przeciw Żydom, którzy odbierali religijny charakter ulicy Ostrobramskiej przez prowadzenie handlu i brak uszanowania dla obrazu. Wyrok nakazywał Żydom uszanowanie względem Ostrej Bramy. Zabronił im sprzedaży i hałasowania. Przechodząc musieli zdejmować przed obrazem Matki Bożej czapki. Wyrok ten karmelici egzekwowali w razie potrzeby.

Pod koniec maja 1760 r. przy ul. Ostrobramskiej wybuchł pożar, który szybko objął całe miasto. Spośród licznych kościołów i klasztorów spłonął również kościół Św. Teresy. Spłonęły w nim wszystkie ołtarze z wyjątkiem wielkiego. Zdołano uratować z płomieni łaskawy obraz Matki Bożej Szkaplerznej, św. Józefa, św. Teresy od Jezusa i św. Jana od Krzyża. Spaliła się otaczana czią rzeźba Ukrzyżowanego Chrystusa oraz obraz Chrystusa przy słupie. Uległy pożarowi dachy, wieża z dzwonami oraz kamienice Brozowska, Kalowska i Rudominowska. Ocalała natomiast ostrobramska kaplica z cudownym obrazem Matki Bożej. Po pożarze natychmiast zakonnicy przystąpili do odbudowy kościoła. Jesz-

³⁴ *Opisanie kościoła z 1844 r. k. 23.*

³⁵ *Kronika* s. 293—295.

cze w tym samym roku przykryli świątynię nowym dachem, sprawiono dzwony i sprowadzono z klasztoru lubelskiego łaskami słynący krucyfiks w miejsce spalonego krzyża. Po odnowieniu i przyozdobieniu rzeźby, uroczystie wprowadzono krzyż do odrestaurowanej kaplicy przy chórze kościelnym w 1764 r.³⁶ Okolicznościowe kazanie wygłosił o. Maksymilian od Matki Bożej (Karpowicz).³⁷ W l. 1760—1764 kościół został odnowiony. Staraniem o. Władysława od św. Dionizego (Jewasewicza), prowincjała, wewnątrz świątyni ozdobił polichromią ze scenami z życia św. Teresy od Jezusa. Autorem jej jest malarz wileński Maciej Słuszczański³⁸. Prace malarskie na sklepieniach i ścianach nawy kościoła ukończył we wrześniu 1763 r.³⁹ W następnych latach miał wykonać freski w bocznych kaplicach⁴⁰. W październiku 1763 r. ukończono prace artystyczne przy odnowie wielkiego ołtarza św. Teresy oraz ołtarzy Matki Bożej Szkaplerznej i św. Józefa. Koszty rekonstrukcji i dekoracji wynosiły 15.000 zł, ofiarowanych na ten cel przez klasztor głębocki⁴¹. W sierpniu tegoż roku ukończono prace w kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego oraz przy ołtarzu Dzieciątka Jezus Praskiego. W 1761 r. o. Hilarion od św. Grzegorza wydał w Wilnie książkę pt. „Relacya o cudownym obrazie Najświętszey Maryi Panny...”⁴², w której ogłosił cuda i łaski otrzymane za pośrednictwem Matki Bożej Ostrobramskiej. Karmelici intensywnie rozwijali kult Ostrobramskiej Pani. W 1764 r. wspomniany o. Hilarion poszerzył kaplicę w Ostrej Bramie i dobudował małą zakrystię za zebrane na ten cel fundusze. W 1773 r. zaprowadzono przy kaplicy Bractwo Opieki Najświętszej Maryi Panny, które zatwierdził i obdarzył łaskami Klemens XI przez breve wydane 5 kwietnia 1773 r.⁴³ Ok. 1786 r. bogato wyposażono kaplicę. Zbudowano klasycystyczny ołtarz za 1.700 zł. W 1789 wzniesiono galerię za 3.000 zł. W 1799 roku sprawiono mosiężne połączane antepedium. Wykonał je złotnik Ignacy Skinderski za cenę ok. 2.000 zł. Sprawiono też srebrny, połączany pacyfikał z drogimi kamieniami za 1.338 zł. Wydawano książeczki do nabożeństwa, miedzioryty — obrazki Matki Bożej i zaproszenia na uroczystości⁴⁴.

W 1812 r., w czasie wyprawy Napoleona na Moskwę, kościół Św. Te-

³⁶ Kronika s. 481, 492.

³⁷ Kronika s. 492.

³⁸ Vladas Drema w artykule *Twórca kościoła Św. Teresy w Wilnie* BHS R 38: 1976 na s. 298 podaje niewłaściwe imię malarza wileńskiego Słuszczańskiego. Imię Maciej (Matthias) zmienił na Mateusz. Por. Kronika s. 482.

³⁹ Kronika s. 482.

⁴⁰ Vladas Drema, *ibid.* s. 298.

⁴¹ Kronika s. 470.

⁴² Estr XVIII s. 191.

⁴³ APKB w Czernej. Dok. 137; *Opisanie kościoła z 1844 r.* k. 23.

⁴⁴ Szczegółowe wydatki na utrzymanie i wystrój kaplicy ostrobramskiej z lat 1781—1821 można śledzić w rękopisie „*Registr expensowy ostrobramski*” (AKO 8).

resy obrócono na magazyny, ołtarze pokruszono, obrazy zaś poszarpa-
no⁴⁵. W czasie powstania listopadowego w kaplicy Ostrobramskiej zbiera-
no składkę na cele powstańcze oraz śpiewano rewolucyjne hymny⁴⁶.
Działalność ta nie podobała się rządowi carskiemu. Car polecił zamknąć
kościół Św. Teresy. Ponieważ karmelici mieli drugi klasztor Św. Teresy
za Wilią, dlatego zamknęli ten drugi. W 1836 r. za przełożenstwa
o. Maurycego od Ducha Św., karmelici po raz ostatni, z ofiar składanych
przed cudownym obrazem, przeprowadzili generalny remont kościoła.
„Pod kierunkiem samego o. Maurycego, jako znawcy sztuk pięknych,
przy pomocy artysty P. Rusieckiego, dawną polichromię i szare ma-
lowidła na ścianach i sklepieniach oczyszczono, same ściany zaś niedziade
wielkim... świetlejszym i bladoróżowym kolorem we właściwych miej-
scach pociągnięto”⁴⁷. Odnowiono obrazy olejne, a do bocznych ołtarzy
sprawiono nowe, pędzla Kanutego Rusieckiego. W tym czasie przełożony
klasztora, o. Mauryce od Ducha Św., został przeniesiony do klasztoru w
Kijowie, a jego miejsce w Wilnie zajął o. Kasper od Ducha Św.

5. KASATA KLASZTORU

W 1842 r. klasztor wileński wraz z innymi domami karmelitów bo-
sych znalazł się na liście klasztorów ponadliczbowych, przeznaczonych
na skasowanie⁴⁸. W pierwszych dniach czerwca 1844 r., z rozporządze-
nia biskupa Jana Cywińskiego, tymczasowym administratorem parafii
Ostrobramskiej został mianowany ks. Dionizy Pacewicz, kanonik kate-
dry wileńskiej; zaś dnia 26 czerwca tegoż roku nastąpił akt przejęcia
Ostrej Bramy z kościołem Św. Teresy — według spisanej inwenta-
rza — od oo. karmelitów bosych⁴⁹. Niedługo potem Ministerstwo Spraw
Wewnętrznych, przez Departament Spraw Duchowienstwa, rozporządze-
niem z dnia 10 sierpnia 1844 nr 2293 poleciło generał-gubernatorowi wi-
leńskiemu przekazać zarządowi miejskiemu gmachy męskich klaszto-
rów nadliczbowych w mieście Wilnie⁵⁰. Car rosyjski rozporządzeniem
z dnia 28 kwietnia 1845 r. zezwolił na przekazanie gmachów skasowa-
nego klasztoru karmelitańskiego, znajdujących się pod zarządem miasta
Wilna, duchowieństwu prawosławnemu⁵¹. Jeszcze w 1845 r. w klasz-
torze nadal mieszkało 6 ojców, oprócz kleryków i służby. Wynika to

⁴⁵ T. Sieczka. *Kult obrazu...* s. 50.

⁴⁶ Tamże s. 51.

⁴⁷ *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, T. I. Wilno 1838 s. 77-78.

⁴⁸ AKO 3. *Akta i dokumenty rewindykowanego klasztoru i Ostrej Bramy Karmelitów Bosych w Wilnie 1924—1947* (odpis z kart 34, 35 aktu kancel. wil. gen. gub. nr 2732 r. 1832 cz. I. Arch. Państw. w Wilnie) k. 135.

⁴⁹ AKO 5. *Opisanie kościoła z 1844 r.*

⁵⁰ AKO 3. Uwierzytelniony odpis z Arch. Państw. w Wilnie. Akta kancel. wil. gen. gub. nr 2723 r. 1832 cz. I k. 138.

⁵¹ Tamże s. 140. Odpis z karty 63 aktu kancel. wil. gen. gub. nr 20 r. 1842. Arch. Państw. w Wilnie.

z listu Platona, kowieńskiego biskupa kościoła prawosławnego (z dnia 20 czerwca 1845 r. nr 244) do Teodora Mirkowicza, wojennego gubernatora, w którym prosi o wydzielenie osobnego mieszkania dla karmelitów. Dowodzi, że koegzystencja ich w klasztorze razem z szkołą duchowną prawosławną i bursą jest nie do przyjęcia z powodu ciasnoty, różnic ideologicznych i aspektów pedagogicznych. Projektuje umieścić karmelitów w dawnym ich domu klasztornym (przy ul. Zamkowej 45), który przeszedł pod zarząd miejski⁵². Faktyczne przekazanie klasztoru karmelitańskiego pod zarząd miasta nastąpiło dnia 19 czerwca 1845 r. Z ramienia biskupa wileńskiego do tego aktu został wydelegowany dziekan Wróblewski. Równocześnie przystąpiono do przekazania klasztoru zarządowi prawosławnemu, w osobie Arseniusza, opata Św. Trójcy. Tak więc w 1845 r. karmelici boscy, po 218 latach straży przy Ostrej Bramie, przemocą zostali wyrzuceni z Wilna. Niektórzy z nich udali się do pozostałych jeszcze klasztorów w Głębokiem i Grodnie. Inni zaś rozpoczęli pracę na parafiach i jako kapelani zakonnic.

6. REWINDYKACJA KLASZTORU

Karmelici boscy nie zapomnieli o Ostrej Bramie. Skoro tylko odrodziła się polska prowincja Karmelu, upomnieli się o swoją własność, gwałtem i przemocą zabraną przez wroga. W 1924 r., w trzechsetną rocznicę przybycia karmelitów bosych do Wilna, o. Andrzej od Jezusa (Gdowski), prowincjał, złożył podanie na ręce ks. Jerzego Matulewicza, biskupa wileńskiego, o rewindykację klasztoru z Ostrą Bramą. Sprawa była skomplikowana. Klasztor wraz z ogrodem oddany został przez rząd carski na instytut wychowawczy dla córek duchowieństwa prawosławnego. W czasie I wojny światowej klasztor zajmowały wojska niemieckie i bardzo go zniszczyły. Po wojnie zajęli klasztor Litwini i urządzili w nim internat dla dziewcząt. Nie remontowany przez długi czas klasztor został doprowadzony do ruiny. Kiedy generał Lucjan Żeligowski zdobył Wilno, wydał zarządzenie, mocą którego wszystkie dobra odebrane Kościołowi należą do Państwa, a kościoły zabrane przez prawosławnych mogą być zwrócone Kościołowi katolickiemu. Na tej podstawie Rząd Polski wyznaczył Litwinom czynsz dzierżawny od zajętych budynków klasztornych. Biskup Jerzy Matulewicz odmówił karmelitom zgody na rewindykację klasztoru⁵³. Zakonnicy odwołali się więc do nuncjusza apostolskiego i do władz świeckich. Wskutek rezygnacji biskupa Matulewicza, metropolitą wileńskim został zamianowany Romuald Jałbrzykowski, biskup łomżyński. Ten zachęcił karmelitów do starań

⁵² Tamże.

⁵³ AKO 2. *Krótkie wspomnienie o odzyskaniu naszego klasztoru ostrobramskiego w Wilnie* s. 2.

o zwrot kościoła i klasztoru Ostrobramskiego. W dniu 29 listopada 1930 r. karmelici bosi zawarli z Rządem Polskim umowę⁵⁴, mocą której objęli klasztor w posiadanie. Za czynsz dzierżawny zobowiązali się w przeciągu sześciu lat przeprowadzić remont kapitalny budynków, obliczony przez Urząd Wojewódzki na sumę 168.000 zł. W chwili zawarcia kontraktu klasztor zajęty był przez litewską ochronę. Zgodnie z ustawą o ochronie lokatorów, zakonnicy zmuszeni byli zapłacić 19.000 zł Litewskiemu Komitetowi Dobroczynności na wyszukanie dla ochrony nowego lokalu. Dnia 25 marca 1931 r. karmelici otrzymali część, a wkrótce potem całość budynków klasztornych. Przeprowadzono roboty kanalizacyjno-wodociągowe oraz odnowiono klasztor i kościół. Dnia 3 października 1933 r. otwarto tutaj wikariat. 17 grudnia 1935 r. zawarto umowę pomiędzy Romualdem Jałbrzykowskim, arcybiskupem wileńskim, a Zakonem Karmelitów Bosych w sprawie restytucji kościoła Św. Teresy i Ostrej Bramy. Umowę tę zatwierdził papież Pius XI przez dekret św. Kongregacji Konsystorialnej z dnia 4 stycznia 1936 r. nr 129, pod warunkiem możliwie szybkiego przeniesienia parafii do innego kościoła⁵⁵. Na mocy tego dekretu Romuald Jałbrzykowski, arcybiskup wileński, pismem wydanym w Wilnie dnia 31 stycznia 1936 r. N.T. 192, oddał kościół Św. Teresy wraz z kaplicą Matki Boskiej Ostrobramskiej i z rzeczami do niej przynależącymi Zakonowi Karmelitów Bosych⁵⁶. Od tego czasu karmelici znów objęli straż nad kaplicą Ostrobramską. Proboszczem zamianowany został o. Andrzej od Jezusa (Gdowski). W latach 1933—1939 były tutaj studia filozoficzne.

Dnia 24 czerwca 1941 r. Wilno zajęli Niemcy. Przeorem klasztoru był wówczas o. Sylwester od św. Elizeusza (Gleczman). W dniu 26 marca 1942 r. władze niemieckie zgromadziły w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie wszystkich zakonników, a więc i karmelitów. W pierwszej grupie znaleźli się: o. Elizeusz od Matki Bożej (Trzeciak), o. Rajmund od św. Jacka (Sapała), o. Paulin od Matki Bożej Miłosiernej (Ogorzelec), o. Beniamin od św. Rodziny (Kozera), br. Serafin Chucherko, br. Longin Stojek i br. Kryspin Wiosna. Grupa ta w dniu 16 października została wysłana do obozu pracy w Szałtupiu, w powiecie mariampolskim. Zakonnicy pracowali fizycznie na majątku liczącym 62 ha ziemi. Druga grupa w składzie: o. Andrzej Gdowski, o. Sylwester Gleczman, o. Faustyn Klaczak, o. Chryzostom Żurek, o. Nikodem Poręba, o. Seweryn Walczak i br. Edmund Dąbrowski, została wywieziona z Wilna 2 listopada 1942 r. do Poniewieżyka koło Kowna, również do obozu pracy, na gospodarstwo rolne liczące 85 ha ziemi.

Więzienie w Szałtupiu zostało wyzwolone przez Armię Czerwoną dnia 16 lipca 1944 r., a w Poniewieżyku 4 sierpnia tegoż roku. W okre-

⁵⁴ Tamże s. 50.

⁵⁵ APKB w Czernej. Dok. 97.

⁵⁶ AKO 3. Akta i dokumenty ... k. 280.

sie determinacji obozowej Ostrą Bramą i kościołem zarządzał ks. Bielewski, Litwin. Nie zamieszkały klasztor św. Teresy przy ul. Ostrobramskiej przekazano do użytku różnym instytucjom dobroczynnym miasta. W czasie wojny rozgrabiono z klasztoru urządzenia kuchni, refektarza, 110 łózek, tyleż materacy i koców, 50 kołder, 100 sienników, 2 maszyny do szycia, 2 do pisania, radio, centralkę telefoniczną, 5 sztancy do wybijania medalików, warsztat stolarski i szewski, 100 sztuk krzeseł, bieliznę zakonników, 6000 tomów książek z biblioteki. Dachy zostały poniszczone od pocisków.

Po wyzwoleniu zakonnicy mieszkali w prywatnych domach. W 1946 roku przeważająca część karmelitów opuściła Wilno i wróciła do Polski. Proboszczem od 1944 do 1948 r. był o. Andrzej Gdowski. Po jego śmierci zamianowany został o. Sylwester Glecman. W 1948 r. księża litewscy objęli w administrację kościół wraz z Ostrą Bramą. Pozostali ojcowie wrócili do Polski: o. Jakobiń Filek w 1956 r., a o. Sylwester Glecman wraz z o. Grzegorzem i Beniaminem w 1959 r.

7. WYKAZ PRZEORÓW KLASZTORU⁵⁷

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
1	O. Michał od Zwiastowania (Michael a Vidarte)	1626—1628
2	O. Walerian od Ducha Św.	1628—1631
3	O. Wincenty od Krzyża	1631
4	O. Michał od Zwiastowania (Michael a Vidarte)	1631—1632
5	O. Cyryl od św. Franciszka	1632—1634
6	O. Stanisław od św. M. Magdaleny	1634—1637
7	O. Maurycy od św. Sebastiana	1637—1640
8	O. Władysław od św. Stanisława	1640—1643
9	O. Bartłomiej od św. Jacka	1643—1646?
10	O. Józefat od Matki Bożej (Kazimierz Tyszkiewicz)	1646—1649
11	O. Stanisław od św. M. Magdaleny	1649—1650
12	O. Józefat od Matki Bożej (Kazimierz Tyszkiewicz)	1650—1652
13	O. Stanisław od św. M. Magdaleny	1652—1655
14	O. Eugeniusz od Krzyża	1655—1658
15	O. Gerard od Aniołów (Głuchowski)	1658—1661
16	O. Eugeniusz od Krzyża	1661—1664
17	O. Eugeniusz od Krzyża	1664—1667
18	O. Piotr od Matki Bożej	1667—1670
19	O. Benignus od św. Józefa (Aleksander Krasnopolski)	1670—1673
20	O. Serafin od św. Michała (Kasper Liczner)	1673—1674

⁵⁷ Podstawa źródłowa: AKO 1. *Cronica conventus vilnensis PP. Carmelitarum Discalceatorum*.

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
21	O. Bruno od św. Franciszka	1674—1676
22	O. Dawid od Najśw. Sakramentu	1676—1677
23	O. Marcin od Ducha Św. (Szymon Ryśkiewicz)	1677—1679
24	O. Marcin od Ducha Św. (Szymon Ryśkiewicz)	1679—1682
25	O. Franciszek od Oczyszczenia NMP (Mik. Tyszkiewicz)	1682—1685
26	O. Sykstus od św. Wawrzyńca	1685—1686
27	O. Cyryl od Matki Bożej (Jan Harcewicz)	1686—1688
28	O. Sykstus od św. Wawrzyńca	1688
29	O. Izydor od Krzyża (Maciej Wieczorkowski)	1688—1691
30	O. Dawid od Wszystkich Św. (Wawrzyniec Szymonowicz)	1691—1694
31	O. Ludwik od św. Teresy (Jan Rogowski)	1694—1697
32	O. Dawid od Wszystkich Św. (Wawrzyniec Szymonowicz)	1697—1700
33	O. Sebastian od MB Gromnicznej (Wł. Naramowski)	1700—1703
34	O. Bazyli od św. Wawrzyńca (Kazimierz Bodańkiewicz)	1703—1706
35	O. Bazyli od św. Wawrzyńca (Kazimierz Bodańkiewicz)	1706—1707
36	O. Prosper od św. Jana Ew.	1707—1709
37	O. Maksymilian od św. Tomasza (Józef Frasinelli)	1709—1712
38	O. Bazyli od św. Wawrzyńca (Kazimierz Bodańkiewicz)	1712—1715
39	O. Maurycy od Oczyszczenia NMP (Marcin Łukaszewicz)	1715—1718
40	O. Tyburcjusz od Wniebowstąpienia (Mat. Jakubowicz)	1718—1721
41	O. Atanazy od Opieki św. Józefa (Andrzej Szymborski)	1721—1724
42	O. Pankracy od św. Elizeusza (Stanilewicz)	1724—1727
43	O. Tadeusz od Ducha Św. (Franciszek Jemielity)	1727—1730
44	O. Wawrzyniec od Krzyża (Jakub Gasztowt)	1730—1733
45	O. ? (brak danych)	1733—1734
46	O. Gabriel od Jezusa (Jan Ongirski)	1734—1736
47	O. Tyburcjusz od Wniebowstąpienia (Gabriel Siedliski)	1736—1739?
48	O. Dominik od Krzyża (Kazimierz Kosarzecki)	1739—1742
49	O. Stanisław od św. Zofii (Adam Miniewski)	1742—1745
50	O. Marcjan od św. Józefa (Łukasz Korycki)	1745—1748
51	O. Wawrzyniec od Krzyża (Jakub Gasztowt)	1748
52	O. Wiktor od św. Szymona i Judy (Jerzy Gross)	1748—1750
53	O. Augustyn od Jezusa	1750—1751
54	O. Romuald od św. Stefana (Józef Mielczarkowicz)	1751—1754
55	O. Ambroży od św. Gabriela (Stanisław Wyrzyński)	1754—1757
56	O. Władysław od św. Dionizego (Ignacy Jewasewicz)	1757—1758
57	O. Nikodem od Jezusa (Józef Kneblowicz)	1758—1760
58	O. Florian od Wnieb. P. (Paweł Rędziejewski Loysten)	1760—1761
59	O. Jan Kanty od św. Teresy (Bartłomiej Zborowski)	1761—1763
60	O. Jerzy od Ofiarowania NMP (Jan Boboryk)	1763—1766
61	O. Rafał Eust. od św. Michała (Maciej Kieszkowski)	1766—1767
62	O. Teodor od Jezusa (Antoni Koronczewicz)	1767—1769
63	O. Faustyn od św. Aleksandra (Jan Horain)	1769—1772
64	O. Anastazy od św. Anny (Chomiński)	1772
65	O. Rafał Eust. od św. Michała (Maciej Kieszkowski)	1772—1775
66	O. Onufry od Ducha Św. (Mikołaj Stankiewicz)	1775—1778
67	O. Adam od św. Zofii (Fabrycy)	1778—1781
68	O. Bogusław od Ducha Św. (Tomasz Wysocki)	1781—1784
69	O. ? (brak danych)	1784—1787
70	O. Władysław od św. Józefa	1787—1790

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
71	O. Mikołaj od św. Alberta (Stanisław Budny)	1790—1793
72	O. ? (brak danych)	1793—1796
73	O. ? (brak danych)	1796—1799
74	O. Augustyn Kazimierz od MB Gromn. (Fr. Prostynski)	1799—1800
75	O. Bogusław od Ducha Św. (Tomasz Wysocki)	1800—1802
76	O. Bogusław od Ducha Św. (Tomasz Wysocki)	1802—1805
77	O. Ludwik od Wniebowzięcia (Antoni Garbowski)	1805—1808
78	O. Kasjan od Jezusa (Mateusz Dubrawski)	1808—1811?
79	O. Ludwik od Wniebowzięcia (Antoni Garbowski)	1811—
80	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1813
81	O. Zachariasz od Nawiedz. NMP (Gerick)	1814—1817
82	O. Zachariasz od Nawiedz. NMP (Gerick)	1817—1820
83	O. Zachariasz od Nawiedz. NMP (Gerick)	1820—1823
84	O. Władysław od św. Eliasza (Kozakiewicz)	1823—1826
85	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1826—1829
86	O. Henryk od św. Teresy (Martynian Kragiewicz)	1829—1832
87	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1832—1835
88	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1835—1838
89	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1838—1841
90	O. Maurycy od Ducha Św. (Stanisław Pczycki)	1841—1844
91	O. Antoni od Dz. Jezus (Foszczyński), prezes	1931—1933
92	O. Ignacy od św. Teresy (Bylica), prezes	1933
93	O. Bolesław od Matki Bożej (Sadowski), wikary	1933—1936
94	O. Bertold od Najśw. Serca Jezusa (Kozłowski)	1936—1937
95	O. Sylwester od św. Elizeusza (Ignacy Gleczman)	1937—1939
96	O. Sylwester od św. Elizeusza (Ignacy Gleczman)	1939—1948

ANEKSY

1.

Oddanie Zakonowi Karmelitów Bosych kościoła Św. Teresy i Ostrej Bramy w Wilnie

Wilno 17 grudnia 1935

Umowa pomiędzy ks. arcybpem Romualdem Jałbrzykowskim, metropolitą wileńskim i o. Bolesławem od Matki Bożej (Sadowskim), działającym w imieniu polskiej prowincji Karmelitów Bosych, w sprawie oddania kościoła Św. Teresy i Ostrej Bramy Zakonowi.

Or. APKB w Czernej. Dypl. 97.

Conventio inter Illustrissimum, Excellentissimum ac Reverendissimum DD. Romualdum Jałbrzykowski, archiepiscopum-metropolitam vlnensem et ordinem PP. Carmelitarum Discalceatorum Provinciae polonae.

Die 17 decembris a. D. 1935 inter Exc. Ordinarium Loci et ex plenipotentia R. P. Provincialis provinciae polonae PP. Carmelitarum Disc[alceatorum], R. P. Boleslaum

a Matre Dei (Sadowski) in causa restitutionis Ecclesiae S. Teresiae et Sanctuarii B.M.V. de „Ostra Brama” sequens conventio inita est:

1. Celsissimus ac Rev-mus Ordinarius Loci benigne restitutionem facit Ordini PP. Carmelitarum Discalceatorum: 1) Sanctuarii BMV de „Ostra Brama”, — 2) Ecclesiae S. Teresiae, — 3) committit curam parochialem, ut a Patribus parochia, Actio catholica et Caritatis administretur iuxta SS. Canones et Statuta Archidioecesis Vilmensis donec alia apta ecclesia pro cura animarum provideatur.

2. Parocho actuali, D. Stanisław Zawadzki, summa 325 zł aurei quovis mense solvetur, sc. aequivalens 36 dolars aurei.

3. Ex famulitio, quod inservit ecclesiae et sanctuario BMV, retinendi sunt, qui Patribus necessarii et apti videbuntur, quoad ceteros vero mutua conventionem providebitur.

4. Victoria Turcka remanere potest et plena sustentatio illi perpetuo praestabitur.

5. Domus plebanalis, sita ad plateam Ostrobramska 23 et Bazylińska 1/3 remanet in possessione Curiae Metropolitanae Vilmensis, attamen cum iure primario emptionis a nobis, minore pretio, ante omnes emptores, ne transeat in manus alienorum, nisi tantum in possessionem Ordinis nostri.

6. Quoad debitum remanens, summa 50.488,94 zł per partes solvenda est; attamen in casu solutionis debiti infra 5—7 proximos annos, tunc debitum a Patribus solvendum, ex benigna voluntate Exc. Ordinarii Loci diminuetur in quantitate 15.000 zł, sc. solvetur solummodo 35.000 zł aurei.

7. Res cum suppellectili sacra et votis, quae nunc in Sanctuario inveniuntur, diligenter custodiendae sunt, et faciendae sunt duo exemplaria inventarii, quorum alterum in archivo Conventus asservetur, et alterum ad Curiam Metropolitanam Vilmensem transmittatur.

8. Res cultui ecclesiastico destinatae, quae amplius ad usum ecclesiae ineptae videbuntur, et possint inservire pauperioribus ecclesiis, ad Curiam Metropolitanam tradantur.

9. Ex stipendiis Missarum, quae in Sanctuario accipiuntur, Patribus Conventuum Vilmensis et in Miadzioł, Archid. Vilmensis, superfluis dimidia pars ad Curiam Metropolitanam Vilmensem mittatur. Datum Vilmiae, in Aula Palatii Archiepiscopi Vilmensis die 17 decembris a. D. 1935. (—) R. Jałbrzykowski archiepiscopus vilmensis. (—) Fr. Boleslaus a. M. D. Sadowski.

Varsaviae, die 18 decembris an. 1935

Nihil obstat ex parte Apostolicae Nuntiaturae Varsaviensis (—) Fr. Card. Mar-maggi Pronuntius Apostolicus in Polonia.

2.

Zatwierdzenie umowy przez papieża

Rzym, dnia 4 stycznia 1936

Papież Pius XI, przez dekret Kongregacji Konsystorialnej, zatwierdza umowę pomiędzy arcybiskupem R. Jałbrzykowskim a karmelitami bosymi, dotyczącą zwrotu kościoła Św. Teresy i Sanktuarium Matki Bożej w Ostrej Bramie.

Or. APKB w Czernej. Dypl. 97. S. Congregatio Consistorialis, ad hunc effectum, ut in

Ex audientia SS-mi diei 4 Januarii 1936.

SS-mus Dominus Noster Pius divina providentia PP. XI, audita relatione infra-scripti Cardinalis Secretarii S. Congregationis Consistorialis, adnexam conventionem inter Exc-mum P. D. Archiepiscopum Vilnensem et Patres Carmelitas Discalceatos Provinciae Poloniae die 17 decembris 1935 initam in causa restitutionis ecclesiae S. Teresiae et Sanctuarii B. Mariae Virginis de „Ostra Brama”, auctoritate apostolica ratam habere dignatus est, addito quod parocia cum primum fieri poterit alio transferatur et tunc parocialis cura a Patribus Carmelitibus Discalceatis dimittatur. Contrariis quibusvis non obstantibus. (—) Fr. R. C. Card. Rossi a secretis.

